

زمینه‌های حسابداری در بانکداری اسلامی

ترجمه و تلخیص: محمد ضیائی بیگدلی*

مقدمه:

نظامهای مالی اسلامی و بانکداری بدون بهره آرزویی بوده که سالهاست در بسیاری از کشورهای اسلامی تحقق یافته‌است. رشد جهانی شبکه‌های مالی و شهرت مسلمانان برای امانت‌داری و گرایشهایی که به سوی احیای قوانین و اقتصاد اسلامی بوجود آمده، همراه با درآمدهای سرشار نفت موجب توسعه و گسترش بانکداری اسلامی در جهان شده‌است. امروزه کارشناسان معتقدند که بانکها باتوجه به دستاوردهای جدید، باید بیشترین توجه خود را به سمت سیستمهای کنترل و گزارش‌نویسی که قابل اعتماد برای سپرده‌گذاران، وام‌گیرندگان و سرمایه‌گذاران می‌باشد، معطوف نمایند. بیش از ۳۵ بانک اسلامی در ۲۹ کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی (ICO) تأسیس شده و مشغول فعالیت هستند اما، همچنان نیاز به نهادهایی که در آن مسلمانان بتوانند پس‌اندازهای خود را حفظ نموده و بر طبق اصول و مبانی شریعت مقدس اسلام وام دریافت کنند شدیداً به چشم می‌خورد.

* - دکتر محمد ضیائی بیگدلی؛ مدیر مرکز آموزش بانک سپه

آنچه مسلم است اینکه، در اکثر بانکهای اسلامی در دنیا، بخصوص در ایران، برای ثبت ارقام حسابها و عملیات مالی، سیستم مدونی که مختص فعالیت این بانکها باشد وجود ندارد. مقاله حاضر کلیاتی را جمع به انواع حسابهای موجود در بانکهای اسلامی را ارائه می‌دهد، امید است در آینده بتوان سیستم حسابداری مدونی که قابل پیاده‌شدن در بانکهای ایران نیز باشد ارائه نمود.

امروزه بانکهای اسلامی، تا حدودی اصول حسابداری از نوع ایالات متحده آمریکا را بکار گرفته‌اند. به‌طور مثال، اصول حاکم بر بانک کویتی «خانه وجوه کویت»^(۱) به شرح زیر خلاصه می‌گردد:

۱- هزینه تاریخی: داراییها براساس هزینه تاریخی بین هزینه واقعی یا هزینه تمام شده واقعی ارزش‌گذاری شده‌اند.

۲- استهلاک زمین: زمین (ملک بدون قید و شرط) مستهلاک نمی‌شود. هزینه سایر دارائیهایی ثابت طی اقساط مساوی در طول عمر مفید مورد انتظار مستهلاک می‌شود.^۱ KFH عمرهای مفید را به شرح زیر برآورد می‌کند:

اسباب و اثاثیه منزل و مبلمان ۳ سال، کارخانه (شامل زمین، ساختمان، ماشین‌آلات و اثاثیه) و تجهیزات و وسایل ۳ سال و خودرو (وسایل نقلیه موتوری) ۳ سال

۳- ارزشهای خارجی: معاملات ارزی و تبدیل داراییها و بدهیها به ارز برحسب نرخ ارز روز محاسبه شده، هر عایدی و زیانی حاصل از تفاوت ارز، در درآمد منظور خواهد شد.

۴- موجودیهای انبار: موجودی انبار بر طبق هزینه تمام شده یا بازار، هرکدام پایین‌تر باشد، ارزش‌گذاری می‌شود.

1- Kwait Fund House

۵ - سرمایه‌گذاری بر املاک و مستغلات: این سرمایه‌گذاری در حد قیمت تمام شده منهای ذخیره‌هایی برای کاهش در سود ارزش‌گذاری شده حاصل از قراردادهای ساختمانی بلندمدت، که براساس روش قرارداد تکمیل شده در نظر گرفته شده‌است، انجام می‌پذیرد.

۶ - حسابهای سرمایه‌گذاری (بدهیهای کوتاه‌مدت و بلندمدت به سپرده‌گذاران): حسابهای سرمایه‌گذاری معمولاً به شرح زیر طبقه‌بندی می‌شود:

الف - حسابهای پس‌انداز برای حداقل یکسال (کوتاه‌مدت)

ب - سپرده‌های دوره محدود.

ج - سپرده‌های دوره نامحدود، معتبر برای یکسال؛ این سپرده‌ها معمولاً به طور خودکار برای همان دوره قابل تجدید هستند. سپرده‌گذاران حسابهای پس‌انداز و مدت‌دار ممکن است در سود بانک براساس شرایط از پیش تعیین شده شریک شوند. حساب سرمایه‌گذاری نشان‌دهنده یکی از اقسام حسابداری، دارای نمادی قانونی جداگانه می‌باشد و نشانگر مشکلات حسابداری است که تعیین درآمد و توزیع و اندازه‌گیری سود را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۷ - روش زکات: بانکهای اسلامی مالیات بر درآمد نمی‌پردازند، اما باید منابع زکات را برای افراد، گروهها و مؤسسات و افراد ذی‌نفع مانند؛ سازمانهای علمی و مذهبی و افرادی بی‌بضاعت و نیازمند کنار بگذارند. نرخ زکات ۲/۵ درصد، بر ثروت انباشته مازاد بر مصرف شخصی است. زکات بر سرمایه و عایدی ناشی از فروش املاک و مستغلات، دام، محصولات کشاورزی و غیره وضع می‌شود. دارائیهایی که برای فروش مجدد نگهداری نمی‌شود، از پرداخت زکات معاف هستند.

۸ - صورتهای مالی و گزارشهای حسابرسی: بانکهای اسلامی ممکن است صورتهای مالی نسبتاً کامل و جامعی به همراه گزارش حسابرسی تهیه و ارائه کنند. با وجود این، همانطوری که منتقدی اشاره کرده‌است:

پس از مطالعه دقیق چندین صورت مالی از بانکهای اسلامی،

ما متوجه شدیم که هیچ‌گونه همسانی در صورتهای مالی از لحاظ محتوا، تکنولوژی شکل و نوع صورت و بویژه آنهایی که توزیع درآمد سپرده‌گذاران را تحت تأثیر قرار می‌دهند، وجود ندارد. مانند حساب زکات، اندوخته‌های حساب سرمایه‌گذاری و غیره.^۲

۹ - الزامات اندوخته‌های قانونی: به منظور محافظت از بانکها و سپرده‌گذاران آنها، بانکهای اسلامی درصدی از سود ویژه خویش را برطبق قوانین محلی و مقررات به حساب اندوخته‌های قانونی منتقل می‌کنند.

۱۰ - اصول جاری: اقداماتی که در رابطه با ارزیابی صورت می‌گیرد به نظر بحث‌انگیز می‌رسد و در محیط بانک مضاربه احتمالاً مشکل بتوان معیارهای حسابداری غربی را اعمال نمود.

۱۱ - تبدیل به سرمایه و سود سهام: سهم سهامداران از سرمایه سهمی تشکیل شده است که در بیشتر موارد، بدون سهم ممتاز است، پس اندوخته قانونی و سهام اندوخته عمومی توسط هیأت مدیره توصیه می‌شود.

۱۲ - نظریه افشاء: به نظر می‌رسد آن دسته از بانکهای اسلامی که توسط حسابداران دولتی مورد حسابرسی قرار می‌گیرند، اطلاعات زیادی را افشاء می‌کنند، اما اندازه آن کافی نیست. به طور مثال در موضع‌گیری منفی در مقابل درآمد ناشی از بهره، منابع دیگر درآمدی احتمالاً باید مطرح شود، ولی امکان مطرح نشدن آن هم وجود دارد. تهیه و تدوین الگوی حسابداری اسلامی آثار ضمنی مهمی را بر استانداردهای حسابداری بین‌الملل و فعالیتهای کارگاههای حسابداری دولتی آمریکا گذاشته است.^۳

اعتماد مشتری مهمترین عامل موفقیت و بقاء هر بانک می‌باشد، بخصوص برای یک بانک اسلامی که مبتنی بر شریعت مقدس اسلام پایه‌ریزی شده‌است، این مسئله خیلی مهم است، زیرا در مبنای اجتماعی - اقتصادی اسلام ایمان و اعتماد، از اصول اساسی به شمار می‌رود. بنابراین در بانکهای اسلامی معمولاً هیأتی با عنوان

هیأت سرپرستی مذهبی وجود دارد. مضافاً اینکه، براساس خط‌مشی‌های منتشره از سوی فدراسیون جهانی بانک اسلامی (IFIB) دو حسابرس مستقل باید در بانک اسلامی کار کنند.^۴

بانک‌های مرکزی، یا سایر مقامات محلی که مجوزهای کار به بانک‌های اسلامی اعطاء می‌کنند ممکن است عملیات بانکی را تا حدودی تحت‌تأثیر قرار دهند. در کویت، تأثیر بانک مرکزی نسبتاً کم است، زیرا قوانین و مقررات بانک اسلامی و موقعیت خاص آن توسط هیأت دولت به تصویب رسیده‌است. در عربستان سعودی عملیات بانک‌های اسلامی تحت‌تأثیر موقعیت پولی عربستان سعودی (S A M A) است. در اکثر کشورهای اسلامی، بویژه ایران، پاکستان و سودان، بانکداری اسلامی تحت‌تأثیر اهداف کلی و ملی کشور قرار می‌گیرد.

تا به حال، هیچ نظام بیمه سپرده گسترده جهانی برای بانک اسلامی ایجاد نشده‌است. در عین حال هیچ‌گونه استاندارد اندوخته قانونی مورد قبول عامه نیز تدوین نگردیده‌است. دکتر کمال آتیا^(۱) در حالیکه معیارهای متعددی برای ایمنی سپرده‌گذاران پیشنهاد می‌کند، می‌گوید لازم است شرایط محکمی برای حداقل سرمایه بانک‌های اسلامی آن هم در حدی بیش از حداقل سایر بانک‌ها اعمال گردد... همچنین لازم است در نسبت بین سرمایه و سپرده‌ها در بانک‌های اسلامی سختگیری بیشتری اعمال شود. در رابطه با اندوخته قانونی، نامبرده چنین اظهار نظر می‌کند که اندوخته قانونی به جای ۵ درصد معمول برای بانک‌های اسلامی ۱۰ درصد سود باشد و اندوخته عمومی به جای ۱۰ درصد معمول ۲۰ درصد سود باشد.^۵

مشکلات بانکداری اسلامی:

مشکلات جاری بانک‌های اسلامی به شرح زیر خلاصه می‌گردد:

1- Kamal Attia

۱- کمبود کارشناس در بانکداری اسلامی. بانکداری اسلامی در امر آموزش و در اختیار داشتن کارشناسان آموزش دیده و با تجربه در مقایسه با توسعه بانکهای بانکداری اسلامی عقب مانده است. نیازهای آموزش نه تنها بانکهای داخلی اسلامی و غیر اسلامی اعراب را تحت تأثیر قرار داده، بلکه بر بانکهای خارجی، مؤسسات علمی و آکادمیکی، سازمانهای بین‌المللی و بنگاههای اقتصادی فراملیتی که باید به نیازهای آموزشی سازمان از طریق سازماندهی متون آموزشی، سخنرانیها، کارگاههای آموزشی پاسخ دهند، نیز تأثیر گذاشته است. اگرچه دو مؤسسه انجمن بین‌المللی بانکهای اسلامی (IAIB) و همچنین دارالمال اسلامی (DMI) با موفقیت تلاشهای گسترده‌ای را در این زمینه انجام داده‌اند، لیکن هنوز کار زیادی باید انجام شود. آقای الیاسین، رئیس هیأت مدیره بانک خانه و جوه کویت، (K F H) مدعی است که بانکداری اسلامی در حال توسعه است و در زمینه آموزشها نیز در حال حاضر فعال است

IAIB^۶

۲- فقدان استانداردهای حسابداری و حسابرسی مانع از رشد بانکهای اسلامی شده است. عدم اطمینان در اصول حسابداری معمولاً تحقق عواید، افشای اطلاعات حسابداری، اصول حسابداری، ارزیابی، مقابله عواید با خارج و غیره را شامل می‌شود. بنابراین، نتایج روشهای بانکداری اسلامی ممکن است به ویژه در مورد سهام سود و زیان که به سپرده‌گذاران تعلق می‌گیرد بدرستی تعریف نشود.

۳- نبود استانداردهای همسان از تجزیه و تحلیل اعتبار: بانکهای اسلامی هیچ‌گونه استاندارد مناسبی از تجزیه و تحلیل اعتبار بویژه برای روشهای مشارکت سود و زیان (PLS) ندارند. به همین ترتیب آموزشهایی گسترده در زمینه‌هایی مانند مطالعات امکان‌سنجی مالی، بازبینی و کنترل فعالیتهای مخاطره‌آمیز اقتصادی، و ارزیابی پور تفوی یا موجودی اوراق بهادار، موجود نیست.

۴- درگیریهایی بالقوه با بانکهای مرکزی: بانکهای اسلامی به‌عنوان مؤسسات قانونی مستقل تأسیس شده‌اند؛ بنابراین، ارتباطات آنها با بانکهای مرکزی و یا سایر

بانکهای تجاری نامشخص است. وقتی یک بانک اسلامی در کشوری غیراسلامی تأسیس می‌شود، باید از قوانین و مقررات کشور میزبان تبعیت شود که به همین جهت مشکلات پیچیده‌تر می‌شود.

۵- درگیری بالقوه بین بانکهای محلی، بانکهای خارجی و بانکهای اسلامی: به نظر می‌رسد که بانکهای محلی یا داخلی و بانکهای خارجی برای پیاده کردن عملیات بانکداری اسلامی همواره با مشکلاتی روبرو خواهند شد؛ مانند روش مشارکت سود و زیان، که مدتی طول می‌کشد تا بانکهای خارجی، از نتیجه سرمایه‌گذاری سرمایه‌های مخاطره‌آمیز اطمینان بیشتری حاصل کنند.

۶- مشکلات در مدیریت وجوه نقد: به طور مثال، (KFH) بانک خانه وجوه کویت در اواخر ۱۹۸۳ و ۱۹۸۴ لطمات بسیاری از وجوه نقدی زیاد متحمل شده، که به معنی نبودن سرمایه‌گذاری قابل قبول تلقی می‌شد. این وضعیت به اقدامی که KHF در سال ۱۹۸۴ انجام داد، مربوط می‌شد، که در آن زمان هیچ‌گونه سودی به سهام پرداخت نکرد و تمام مازاد سالیانه خود را به اندوخته منتقل نمود.

۷- نبود نظام بیمه سپرده: نبود چنین نظامی برای بانکداری اسلامی جنبه حیاتی‌تری می‌یابد، زیرا بانکهای اسلامی عموماً معیارهای استانداردی برای الزامات اندوخته قانونی یا نسبتهای نقدینگی ندارند.

نتایج و پیشنهادات

بانکهای اسلامی نهاد منحصر به فرد اجتماعی و اقتصادی است که با انگیزه مذهبی ظهور کرده‌اند. بانکهای اسلامی با یک «منحنی فراگیری» غیرمنتظره در زمینه بکارگیری روشهای بانکداری پیچیده به رقابت روزافزون، تله‌های نقدینگی، تحدیدهای اعتباری، و نیاز به استانداردهای حسابداری مبتنی بر ویژگی‌های خاص ملتهای درگیر روبرو نبوده‌است. جای شگفتی است که مشکلات پیش آمده آنقدر هم جدی نبوده‌است. برای حل مشکلات فعلی و آتی، نویسندگان مقاله پیشنهادات زیر را ارائه می‌دهند.

اصلاحات در عملیات بانکداری:

۱ - تحلیل اعتبار: برای ارزیابی اعتبار باید استانداردهایی تدوین شود و روشهای تحلیلی به روز مورد تأکید قرار گیرد.

۲ - فن آوری جدید: اگرچه برخی از بانکهای اسلامی سیستمهای جدید مدیریتی پیاده کرده‌اند، و تسهیلات متمرکز و ریز رایانه‌ای را بکار گرفته‌اند، لیکن هنوز در مواردی بخصوص تحلیل سیستمهای اصلی، کارهای قابل ملاحظه‌ای باید صورت گیرد.

۳ - تسهیلات بازار آزادتر: برای افزایش استفاده بهره باید در تراز وجوه کوتاه‌مدت موجود تلاشهای ویژه‌ای صورت گیرد. (نویسندگان این مقاله معتقدند که اصول شریعت ممکن است فقط تعدادی را مجاز بداند) هماهنگی بیشتر بین بانکها در بکارگیری سپرده‌های مازاد کمک شایانی می‌کند.

توصیه‌های مربوط به اصول حسابداری

۱ - حرکت به سوی تدوین استاندارد حسابداری بانکی: نویسندگان امیدوارند گروهی از حسابداران و حسابرسان حرفه‌ای در راستای تدوین استانداردهای دقیق حسابداری و حسابرسی، به بانکداران اسلامی، توصیه‌های مشورتی ارائه دهند و بانکهای اسلامی از این توصیه‌ها استفاده نمایند.

۲ - تأکید بر محتوا باشد نه شکل: نویسندگان معتقدند که تلاش نباید به جزئیات توجه داشته باشد، بلکه باید در جهت دستیابی به اهدافی باشد که با شریعت اسلام سازگاری دارد. دامنه فعالیت باید گسترده باشد، خط‌مشی‌گذاری باید شامل ماهیت افشاء همراه با محتوا، منابع اطلاعاتی و تشریح آنها باشد.

۳ - با موضوعات حسابرسی قبل از مشکلات حسابداری برخورد شود: در ارزیابی ما با توجه به شرایط حاکم بر اقتصاد کشورهای عرب، باید اولویت با موضوعات حسابرسی باشد، بویژه باید ادارات حسابرسی داخلی قابل قبولی در

بانکها ایجاد گردد.

۴- اصول و مبانی اجرایی باید باتوجه به نیازها، شرایط و قابلیت پیاده کردن آنها و باتوجه به نیازهای اسلامی تدوین گردد.

بانک جهانی (مارس ۱۹۸۲) قواعد پنجگانه‌ای را برای حسابداری بانکها به شرح زیر پیشنهاد کرده است:

۱- مسؤولیت محاسباتی برای کل وجوه استقراض کننده، دیگر وام‌دهندگان و بانک.

۲- افشای حسابها به نحو مقتضی در صورتهای مالی برای اطلاع از تمامی حسابها.

۳- نگرش صحیح و منصفانه از عملکرد مالی و وضعیت حسابها که در صورتهای مالی باید نشان داده شود.

۴- بیان واضح و روشن در صورتهای مالی، از اصول حسابداری بکار گرفته شده.

۵- تجدید نظر مستقل از حسابها و سیستمها.

منبع:

Accounting Needs of Islamic Banking:

by: Abdul Wassay Hagigi and Prof. Flix Pomeranz, INTRNET SITE
IBFNET.

پاورقی ها:

- 1- Kwait Finance House, The Fourth Annual Report: 1981. M.I., I.J., *Design and Application of Professional Standards in Developing countries: The case in Saudi Arabia*. "The Recent Accounting and Economic Development in The Middle East, Urbana, Champaign: University of Illinois, 1984; pp.43-68.
- 2- N. Sabri, and M.H, Jabri, Accounting Information System for Banks with Interest in Islamic Banks, "The Recent Accounting and Economic Developments in Middle East", Urbana-Champaign: University of Illinois, 1984; pp.233-242.
- 3- M.c. Wells, and M.A. Islam, "International Accounting Standards: An Antipodean View", Proceedings of The 1980 Annual Meeting of The American Accounting Association, 1980.
- 4- *The International Journal of Accounting, Vol.I, Urbana-Champaign: University of Illinois, "The Theory of Islamic Banking: Accounting Implications", M. Abdel-Majid, Fall 1981; p.81.*
- 5- *Arabia*, Nov.1984; pp. 50-51.
- 6- *Arabia*, Feb.1984; p.52.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی